

Ne csitítsuk, egy szív énekel

Iancu Laura: *Szeretföld*

Attól a pillanattól fogva, hogy megfogtam, a hűség tiszta felismerés;

amennyiben az egész ember azonosul vele, ez lesz számára a legfőbb jó. Aggodalomra tehát semmi ok, és nem kell félni, a hűség nem az a vak türelem, amely elhomályosítja a másutt zajló kalandok felé vezető utakat.

Meglehet, a test kevés ahhoz, hogy a világ rokonságáról kimerítően beszéljen. Különbözik így is, úgy is a lélek tartományánál fogunk kilyukadni, érzelésünk azonban egybeolvad a test szókincsével. Valahogyan mintha a lélek minden módon azt akarná szóvá tenni, hogy a szerelem és a szeretet az egyetlen, amely olykor ugyan pusztít, de nem tagad meg bennünket. Hogy mi az ígéret az efféle feltételezésekben? Talán nem sok. Vagy mégis – ha arra eszmélünk, hogy egyszerre csak közel jön, elháziadosodik a mágia.

Íme, például, ahogy a *Szeretföldben* Iancu Laura egy kis szerelemtornából és szerelemszaghókból kibontva vadonatúj lexikográfiját adja a ragaszkodás egy változatának: „– Jaj, fehérnép, jaj, mit akarsz te tőlem? – kérdezte a férfi. Az asszony az ember testére terpeszkedett, két kecses tenyerét a mellére tette, akárha kézen állna, úgy nyomta, egész testével szorította, mintha megfojtani akarná. Azután az asszony fogta magát és... és a szeme láttára, ott a sűrű levegőben, vetkőzni fogott. Előbb csak a vállát mutatta meg, egész a melléig kitakarta, azután oly nagyon csillogó lett, hogy teste többi részét a vakító fény eltakarta... – Jaj, fehérnép, jaj, mit tesz velem? [...] Ha lehet, még szebb volt, mint amilyen a valóságban! Sőt, azon a bizonyos jelenésen vagy álomban, vagy mi a csoda lehetett, úgy tűnt, Magdolna nem is Keleti Jeremiás felesége. Magdolna nem

MAGYAR NAPLÓ,
2011

is asszony. Angyalfélség inkább, de a sápadt angyalnál szebbekébb

egy kicsivel. Tündér. Az lehetett.”

Egy bizonyos határig, mondják, bármely út megengedett. A hűségével összekapaszkodó ember, aki útra kel, tükröt tart maga elé. Minthogy Iancu Laurának láthatólag eszében sincs lemondani önmagáról, tükrébe pillantva nemcsak magát látja, hanem hűsége történéseit is. Szeretettel érezni néhány ember iránt, kötődni egy darab égbolthoz, egy tájhoz, a felénk forduló arcokhoz: az ilyesféle egyszerű nagyságból sarjadzik fel teljes valójában a hűség.

Iancu Laura vonásai maradéktalanul kirajzolják az övéinek vonásait, miközben számos földije, a szeretföldi figurák legtöbbször az ő vonásait is hordja. E csodálatos kötődés és élettani cinkosság jószerivel maga követeli, hogy meséljenek róla. És nincs ellenszóló, tanult művészi rafinéria, artisztikus kunszt: a szívnél jobb mesélő még nem akadt.

Tud valamit, ami meghat és izgalomba hoz, s nem elbűvölni, hanem oltani igyekszik a lélek szomját. Az élet lényeges, a rendeltetés számít, ésszerű vagy ördögös történéseivel, ahogy száraz logikája mögül előtűnik az emberre hárult naiv és visszaverhetetlen álomerő, a líra. Édeni álom egy túlságosan is nyomasztó és mesterkélt korban? Csakhogy a nagy lélek számára nincs kibúvó: nem akarhatja meddővé tenni, és nem szökhet meg a termékenység elől. Hisszek benne, mondja *Macondo* meglehetősen hírnévre szert tett teremtetője és nótáriusa, hogy a valóság előbb-utóbb igazságot fog szolgáltatni a képzeteknek, és csodákról beszél, amelyek nem ámitják, hanem gyötrik

vagy felemelik az embert, mert kamatjai vagy adói az életnek. *Macondo* nem közvetlen szomszédja *Szeretföld*nek. De bizonyosan tudnak egymásról. Kettejük krónikáját lehetetlen felismerni egymásban, de lehetetlen fel nem ismerni termékenységüket.

A termékeny próza ígét és eszmét áhít, egységet és átláthatóságot (holott nem egyszerű bukfcenget vet), mesét és varázslatot, tárgyyszerűséget és élethasonlóságot, annak a valóságnak a nevében, amelyet tagad, de amely nélkül e valóság ugyanakkor vértelen és fonnyadt mondatok göngyölegévé sorvadna. Az íróiskolák fáradt óráin kreált szövegtekercsek ilyenek: markolunk egy kicsit ebből az eredetiségből, csenünk egy kicsit amabból, összegyűrjük: hátha akad, aki gyönyörét leli benne. Csak ne visszhangoznának számonkérésékképp a nagy poéták, a nagy írók szavai, például az Amado-féléké, amelyek tágabb értelmét bajos kikerülni: „...egy író csak akkor termékeny, csak akkor tud írni, ha abból indul ki, amit a lelke legmélyéből ismer... Egy regényírónak a dolgokat egyszerűen belülről kell ismernie.”

*Szeretföld*ön templomot építenek. A templom, a szentélykörzet: energiatelep. „Düledszik a fal, roskad az ember, hallgat az Isten...” Ezt az állapotot kell a romokon felmérni, s mielőbb az ellenkezőjére fordítani. A romhalom szimbolikus vonatkozása világos, egy közösség lelkiállapotát jelképezi.

Egy ifjú ember benne áll egy világban, ahol nem keresnivalója van és tanulságai, hanem ő maga a valóság, ő maga a tanúság. Iancu Laura ízről ízre, színről színre kiteríti a valóságot, alakjainak szinte az illatát is érezzük, tündökletesek és gyarlók, kapunk esendő látszataikból, naivításukból és megrendítő pillanataikból, de ez a világ egy másik világgal geminált. A Józsa Péterek, a Magdolnák, Tálás Gyurik, Luca vagy Keleti Jeremiás: vér, velő, hús és csont. S meg vannak ők építve valami fényféléből is! Annyira bizonyosak és maguktól valók, mint egy mítosz alakjai. Aki ráérez emberi érdekeikre, tüstént újabb és újabb életet ruház rájuk. Iancu Laura pedig lelkes engedelmességgel meséli őket, egészen mélyen belelátva hovatarozásuk titkaiba.

Hadd lássa Isten a nyomorúságunkat, halljuk tőle egy helyütt. A tiszta, természetes beszéd, a különös ritmusoktól csobogó szöveg szörnyűségekről szól, és nevetséget keltő esetekről. S ami szinte kiragogy belőle, az a hitelesség. Minden kaland és eset futó alkalom, viszont a karakterek finomsága és életteljessége pazar. Az egész együtt, ahogy tömörsége ellenére, szinte elburjánzik az olvasóban, teremtőnek és teremtménynek, földnek és kultúrának az egybefűzése egy hatalmas szerelem: ennek a hatása alól nehéz volna, de nincs is kedve kivonnia magát az embernek. Félúton a tökéletes tárgyyszerűség és a stilizálás között olyan mágiát sikerül megteremtenie a szerzőnek, amelybe belemerülve ki szabad mondani: sejteni vélünk valamit arról, hogy mi is az ihletettség.

Kényes dolgról van szó, ám ha az ember az író mondatain át tisztán látja, mennyivel fontosabb a Generális oldalán legelészõ nyáj jó étvágya, mint az, hogy a Naptól számítva hányadik bolygó a Neptunusz, már szükségtelen félteni a szerző elhivatottságát.

Ó, az ihlet, persze! Csakhogy a *Szeretföld*nél kevés könyv cáfolhatná meg határozottabban azt a tévhitet, hogy a spontán líraiság és az elbeszélés előadásjellege, enciklopédikussága: csizma az asztalon. A lírikus az egész világot saját lényéből nézi ki. A próza mást kíván. Példának okáért Németh László szerint a jó prózának saját algebrája van. Ez igaz, ám úgy látszik, a törvénytágitó eredetiségben mindig akad kivétel, éppen a szabály erősítése végett. A *Szeretföld* szerzőjének algebrájában az x-érték egyszerre megállott és változó eredmény; talán nincs hőse, aki ne érzékelné, mennyi bizonytalan remegés jutalma a bizonyosság, amelynek aztán egyaránt eljön a dele és éjfele. Voltaképpen nincs ebben semmi különös; „van úgy – írja Iancu Laura –, hogy egyesek hiába rendezkednek be az új kezdet várakozására: ama új világ bizony gyakorta késlekedik, vagy feszt oda érkezik meg, ahol senki sem kívánczik utána.” Hát persze, mindig új és mindig más a világ. Vagy mindig: semmi; vagy mindig:

[Szemle]

minden. Ezen épül prózaisága és líraisága, ezen az egyszerűen.

Hogy feltört-e a *Szeretföld*? Inkább hullámlázik, mint maga az élet, és nem kuriózum; legföljebb azok szemében, akiknek kevés fogalmuk van róla, mi az eredet, mi a mag. Iancu Laura pedig nem fölfedezte, hanem megkapta a szó hatalmát. Bizonyos, hanem megkapta a szó hatalmát. Bizonyos, hogy a *Szeretföld* hivatásszerűen is töviről hegyire kidolgozott szöveg, de akárhogyan is, sűrítettsége, világosságból varázsolt csodája, retorikai eleganciája, anekdotikusságából kinövő szimbolumai, stílári görbülékenységére Iancu Laurát kivételes természetességgel viszik közel a már-már teljes írói készültséghez. A szuggesztív kifejezés bírásának hatalmához és kockázatához. Mert az írói illetékességnek hazajáró szelleme a kockázat.

Választékos és érzéki prózazenéjével Iancu Laura újra bizonyítja, hogy az epika is csenghet, s ez mit sem sérti tárgyias tematikáját. És mit sem vesz el a történetmondás összhangjából, ha gazdag variánsaiba éppúgy belefér a csontosan szikár közlés, mint a köznyelvitől jócskán elütő képies előadás.

A *Szeretföld*ben hovatovább egy nyers, érdes, kálváriás (ne feledjük: háború van; s mivel egyre jobban értünk hozzá: majdnem mindig háború van), szóval kálváriás, mi több, öntörvénye bizonyos fokain kíméletlen élet ölt testet. Olyan élet, amelyben roppant méltóság és sirattató nyomorúság olvad egybe. Ami a tartalmasság és a kiüresedés kontrasztjában valami masszív tömbszerűségként tűnik föl, holott csupa változatosság, őriznivalóan hamisítatlan és serény. Akarta-e, vagy nem, de Iancu Laura e világ Istentől való összerakottságát, egyszeri remekességét mindvégig igazán alakhűen, de legmegfoghatóbban tán a Pap-hegy felé tartó, a vastag kánikulában támoogó körmenet különlegesen briliáns rajzában adja. Nem kell hátrahőkölnie az olvasói tetszésnek, tehát szögezzük csak le: az elbeszélésbeli körmenetnek ez az ábrázolása a próza egy operaáriája. Hasonló írói bravúr, mint a kötet befejezése.

Az érzéseknek, a mozdulatoknak, a szavaknak és a csöndeknek különös tódulása és építettsége. Földtől az égig húzó sóhaj. Mint amikor zuhogni kezd a tavaszi eső, nekiered az élet. A finálé akkordjai – a távolból az asszonydalra emlékeztető harangszó – visszatérítenek a szakadatlan futáshoz. Ahány pillanat, annyi ütközet. És ne csitít-suk, egy szív énekel: *Fölről lefelé, folydogál egy patak, Sírva keres ingem, sírva én kedvesem...*

S engedjünk csak a felsőfoknak. A *Szeretföld* rendkívülisége és nagyszerűsége alig vitatható. S ha hódít (mert egyébként hódít), azt az írói intellektus és az írói ösztön ki tudja, honnan fakadó, kinek a keze által mért arányaival éri el. Természetesen a szerző itt a legnagyobb inventör.

De legyen ő a szerénységben és a tisztánlátásban is invenciózus, sőt visszafordíthatatlan. Mert abban, hogy egy pillanatra sem válik a parasztmesélőket mímelő irodalmi dublörök egyikévé, mértékletességén és tehetségén túl kétségtelenül közrehat, hogy nyelv- és képzetkincese, kifejezőeszközei s talán egy közösség egész gondolkodásmódja belülről áll a rendelkezésére. A *Szeretföld* századok zamatát felhozó, inkább megragadó, semmint fontoskodó képcifrázaisai, szóhímezései, regionalizmusának az egyetemessé váló mostani egyenértékűsége; az, hogy nincs állapot, mely a hűség és az életvágy igazát szétszakíthatná; így, ebben nyers, ősi, mégis családiasan csevegő, józan, romlatlan, néhol intim mitológiai formában és a könyv elejétől a végéig kitartott virtuozításban csak egyszer vihető át a prózai akarattól a szépségig. A mű egy darab a teremtésből; minden hozzáadás vagy továbbszövés csak tom-pítaná.

A tökély mindnyájunk számára töredék formájában adatik. De az akaraterőt tekintve, úgy lehet, folytonosan izgató forrás. Evidencia, hogy megközelítése ugyan szavakon, de elsősorban nem csodaszavakon, hanem a szemléleten múlik.

Evidencia továbbá, hogy a tökéletesség felé törve minden művész a saját igazát nyomozza. Így lesz egyeseknél a tökély haj-

csárja a rutin, az átlagon fölül álló írói hatalomból pedig megrészegeedés.

A *Szeretföld* szenvedélyes mű. Attól lélegzik egészségesen, mert ismeri és betartja a szenvedély mértékét. Világának tengelye az a fajta élet, amelyről csak a talányhoz fogva lehetséges becsületesen szót ejteni. E talány épp akkora, hogy a földtől az égig ér. Az ég is, a föld

is kimeríthetetlen. De hallottunk már olyat, hogy a menny belefúladt az égbe. Tessék tehát szeretni *Szeretföldet* – és őt, akiben egyszer s mindenkorra kikelt a képesség, tessék oltalmazni, óvni *Szeretföld* krónikását; ez legelső-sorban persze Iancu Laura kötelessége.

KELEMEN LAJOS

KELEMEN LAJOS (1954) Kaposváron él. Versek, esszéket, könyvkritikákat ír. Utóbbi kötetei: *Olvásó* (esszék, 2008); *Föltett igaz* (válogatott és új versek, 2010).

„Az számít, hogyan élünk!”

Mócsi Ferenc: *Csontkovács*

különös írói pálya Mócsi Ferencé. Nem azért, mert Sánta Ferenc elsőszülött fia, s így amikor, alig túl a huszadik életévén, publikálni kezdett, nevet kellett változtatnia. S nem is csupán azért, mert a sors szeszélye folytán egy ugyancsak 1947-ben született „névrokon” költő, Mócsi Ferenc jelentkezett a hetvenes évek közepén az Egyesült Államokban. A hazai prózaírónak 1977-ben jelent meg az első könyve (*Vakító napsütésben*), s utána elhallgatott, a költő viszont 1990 után idehaza is rendszeresen publikált. Érthető, hogy őt a közelmúltban jobban számon tartották. Viszont a prózaíró korábban kezdett publikálni, már 1968-ban. 1969-ben szerepelt a *Naponta más* című antológiában, aztán máshol is. Nem neki kellett volna nevet módosítania. Így marad a zavar, amit csak az oszlathat el, hogy más műnemekben alkottak. Még inkább pedig az, hogy Mócsi Ferenc oly hosszú szünet után új elbeszéléskötettel mutatkozott be, s ennek rangját és jelentőségét remélhetően mások is fel fogják fedezni.

Lehetne természetesen azon is meditatni, hogy egy az átlagnál sikeresebbnek mondható, ráadásul prózaírói pályakezdés után vajon miért hallgat el valaki. Igazából akkor

P Ü S K I,
2 0 1 1

van ennek a kérdésnek értelme, s jelenleg ez a helyzet, ha azt észlelhetjük, hogy a hajdani pályát nyitó kötet utolsó elbeszélése, *Az Ismeretlen Isten*, amely eredetileg 1975-ben a *Kortársban* jelent meg, szervesen beilleszthető volna ebbe az új, XXI. századi könyvbe is. Abban a kötetben ez az írás újdonság volt a korábbiakhoz, a „fiatalkoriakhoz” képest: szemléletmódja, poétikája, nyelvhasználata egyaránt érettséget sugárzott. S ez folytatódik egy emberöltőnyi idő után a *Csontkovács* prózájában, tehát a szemlélet, a hang, a poétika készen volt már.

A pálya első jelentős írása, a *Wyman* az említett antológiában és az ELTE bölcsészkarának *Tiszta szívvel* című diákfolyóiratában is megjelent. Már az alapötlete is remek: Robinson Crusoe, édesapjának ismételt kérésére, nem utazik el tengeri kalandokat keresve, hanem otthon marad, beilleszkedik a korabeli polgári társadalomba. Élete lassan kiüresedik, de él benne a nosztalgia. Végül egy vadidegen fiatalember, Wyman kap tőle pénzt arra, hogy hajóra szállhasson, elindulva az ismeretlen jövőbe. A fiatalág teremteni vágyó nyugtalansága és a fokozatosan el-

[Szemle]

szürkülő élet kiábrándultsága mintázódik egymásra a jól megválasztott epizódok során pergő ritmusban elmondott történetben. Közben Wymanról a szerzői közlés alapján szinte semmi rokonszenveset nem tudunk meg, csupán az öregedő Robinson képzeletét ifjúkori alakmásának.

Abban rokon ezzel a történettel *Az Ismeretlen Isten*, hogy ez is példázatos mű. Bár az indítása jelenkori, a régészeti felfedezés talán még az időszámítás kezdete előttre vezet, a Közel-Keletre. Itt feltűnően nyugodt, lassú tempójú az epikus építkezés, a nyelvhasználat, szinte idilli a légkör, s ez teszi még elfogadhatatlanabbá a tragédiát. A korábbi elbeszélésekben a felnőtté váló, a helyét kereső ifjú áll a középpontban, aki még nem mindig képes a szándék és a cselekvés összhangját megtalálni, aki értetlenül vagy lázadva szembesül az ideál és a valóság különbségével. Ebben – a régi kötetet utolsó írásában – egy zárt falusi közösségnek olyan kisvilágával találkozhatunk, amelyben rend van, amelyben bár íratlanul, de bölcs törvények, szokások uralkodnak, az emberek többsége teszi a dolgát, s így boldognak tudhatja magát. A harmónia világa ez, amíg meg nem jelenik a durva erőszak.

A húszas életek léttapasztalatainak summája nyilvánvalóan az, hogy az írónak, de mindenki másnak is cselekednie kell közösségeinek érdekében, s minél nagyobb a tehetsége valakinek, annál nagyobb a felelőssége is. Mózsi Ferenc idejének jelentős részét társadalomformáló, jobbító mozgalmak, akciók töltötték ki, s ezek 1989 táján még határozottabbá válhattak. Ennek szerény, de hozzáférhető jele publicisztikájának karcos válogatása a Szent György Könyvek sorozatában (*Fancsi, Juliska és Barbie baba*, 2010). Közben eljött az ideje annak, hogy világképét, elképzeléseit széprózában is kifejtse.

Azóta nagyot változott a világ. Vagy mégsem? A magyar irodalomban volt például egy posztmodern korszak, amelynek elméleti és kritikai szakemberei sok mindent kétségbe vontak, többek közt azt is, hogy a kortárs irodalomnak lehetne esztéti-

kai érvénnyel szólnia társadalmi kérdésekről. Azt is, hogy az esztétikum és az etikum általában egymásra utalt. Azt is, hogy lehetségesek „nagy elbeszélések”. Tömören: irodalmunk szemléleti hagyománykincsének szinte egészét törölni szándékozták. Szerencsére ez nem egészen sikerült. Mindazonáltal ez a tendencia is szerepet játszott abban, hogy Mózsi Ferenc számára kulcskérdés a művész, az író, a tanár, a gyógyító, tágabban minden köztisztviselőben álló, a közösség igazi érdekeiért cselekvő ember ars poeticája, feladatköre. Felesleges talán most Balassiig, Zrínyiig visszazárguladni az időben, elég talán annyit felidézni, hogy a XX. század középső évtizedeiben ez a hagyomány még vitathatatlan és eleven hatású volt. Példaként elég lehetne akár csak Illyés Gyulát vagy Nagy Lászlót idézni, de mégsem, mert Mózsi Ferenc esetében el nem hallgatható az édesapa, Sánta Ferenc. Úgy gondolom, hogy egyaránt jelentős apai szerepe és írói életművének hatása. Mózsi Ferenc egy nemzedékkel fiatalabban, az ezredfordulón újítja meg azt az etikát, amely szerint az emberben megvan a jó képessége, az ember nevelhető, s azt az ars poeticát, amely szerint az irodalomnak köze van a valósághoz, a mű formálni is kívánja az ember személyiségét s azon át a társadalmat is. Az irodalom természetesen nyelvi művészet, ám a nyelv emberi-társadalmi alkotás. Ha az író úgy ítéli meg, hogy a társadalom s az egyén, a személyiség egyaránt bajban van, kötelessége ezzel is foglalkozni. Kimondani az igazat. S akkor is ezt kell cselekednie, ha éppen diktatúrában él. S legyen bár kemény diktatúra, érvényesnek bizonyulhat többféle magatartás. Dardan Temerié például, aki vállalja a halált, s az elismert idős íróé, aki a korlátozottságban is népének próbál segíteni, mint nálunk Illyés Gyula vagy a zeneművész Kodály Zoltán.

A fiatal prózaíróknak egy 1971-ben megjelent antológiájában (*Abol a sziget kezdődik*) Mózsi Ferenc néhány soros vallomásában így szólt: „Az írás a szabadságot jelenti szá-

momra. [...] Céлом: lehetőségeimhez mértén mindig az igazat, a legjobbat nyújtani, és erre kényszeríteni másokat is.” A szabadság, az igazság kulcsfogalmak az új elbeszélésekben is, hozzáértve a szó és a cselekvés összhangját. A szabadsághiány és az igazság fordított módon függ össze: minél nagyobb a hiány, annál inkább szükséges az igazság képviselése, az etikus magatartás. Az etika lényege az, hogy értékeket állít, s azokhoz kívánja rendelni életünket, hogy mi magunk s a társadalom is egészségesen létezhessen. Ha azon gondolkozunk, hogy melyek a legrégebbi és hiteles ismereteink őseink szellemi életéről, akkor a legbiztosabb fogódzókat az írott forrásokban lelhetjük fel. Például a minden európai ember által számon tartott homéroszi eposzokban vagy a sokkal később lejegyzett, de ősi gyökerű népmesékben. Ide illik az, amit Mócsi Ferenc egyik cikkében így fogalmazott meg: „Nem ismerünk értékszemleges népmesét” (*Alapítványok alapítványa*). Folytatva ezt a gondolatot: az irodalmi műben értékek és értékrendek jelennek meg. Az epikus szerző számára magától értetődő, hogy az elbeszélés a mese valamilyen formája, tehát történetmondás, s eközben a szereplők etikai döntéseket hoznak, cselekedeteik etikailag megítélhetők. Ha netalán kérdésessé tehetők „a nagy elbeszélések”, van, ami kiiktathatatlan az emberi létből, bármennyire sokarcúnak mutatkozzék is: az etika.

S még szerencsésebb, ha a prózaíró kapcsán az etika mellett nyelvművészetéről is szükséges szólni. Előfeltétel természetesen a szépen írni tudás, ám ennek napjainkban különös jelentősége van, ugyanis az ezredvég nyelvi kísérletezései, divathullámai kérdésessé tették a nyelvhasználat eddigi módját. Legfeltűnőbbben ugyan a lírában, de az epika is megszenvedti azt, ha a köznyelv és az irodalmi nyelv akkora mértékben távolodik el egymástól, hogy az már a megértést is akadályozhatja, s az átlagolvasót végleg a lektűr mellé láncolja. Mócsi Ferenc elbeszéléseinek nyelvhasználata igényesen közérthető, ugyanakkor mondatról mondatra, bekezdésről bekezdésre kidol-

gozott. Alkalmazkodik a cselekményhez, a beszélőhöz, a helyzethez. Szinte zenei a nyelvkezelés: a szerkezet, a témák, a motívumok, a hangulatok rendje bontakozik ki belőlük. Dardan Temeri története akár egy modern sors-szimfóniaként olvasható, miközben a belső hallás és látás is működni kezd. (E műben amúgy is lényeges a zene motívuma, s szemléletes a képi megjelenítés.)

A *Csontkovács* kilenc írása kettő kivételével a kissé tágabb jelenkorban játszódik. Majdnem mindegyikben megjelenik valamilyen formában az erőszak. Az erdőben kiránduló fiatalembert egy magát Rózsa Sándor szerepébe képzelő kamasz állítja meg fegyverrel a kezében, amelyről később kiderül, hogy nem valódi, s ami még érdekesebb, azt a cím utalása erősíti fel: az egész csak látomás volna? (*Hallucináció*). Egy függetlenségi vagy forradalmi harcnak a vezetője találkozott egy kamasz harccsal, akinek szüleit megölték. Ezt egy sokadik konferenciára utazva idézi fel, ahol előadást fog tartani. Rutinos vezér, aki este egy külvárosi kocsmában nem oda illően viselkedik. Távoztában az utcán súlyos ökölcsapást kap, s ez halálát okozza (*Búcsú*). Meghatározhatatlan időben és helyen, egy totális diktatúrában már szinte halálán van a börtönben a költő, akit a király hirtelen ápoltat, majd a maga szolgálatába akar fogadni. A költő végül botjával a királyra támad, s kivégzik (*Közmondások*). A *Farkasének* közvetlenül nem szól halálokról, de egyes fejezetei felidézik az 1848/49-es szabadságharcot, az első, majd a második világháborút, végül a hírhedt taxisblokádot. (Ebbe a történetbe beépültek családtörténeti motívumok is.) A *Jó és rossz* professzora békés természetű, józan életű ember, ám egyszer egy alkalmi éttermi ismerőse örömeiben addig itatja, míg berúgva belefulladás a szomszéd díszes kerti tavába. *Dardan Temeri*, a címszereplő rejtélyes halált hal a diktatúrában, akárcsak szülei az ő apró gyermekkorában vagy kedves nevelőtanára az iskolában. A *Csontkovács* évtizedekig kovácsmester volt. Két testvére az orosz fronton esett el, apja ott tűnt el fog-

[Szemle]

ságba esve. Két fia a doni harcokban halt meg. Idős korára híres gyógyítóvá vált, míg nem egyik éjjel ismeretlenek félig agyonverték. Elveszítette gyógyító erejét, s néhány hónap múlva villám ütötte agyon. S ugyanabban a faluban egy úgazdag külföldi ember kutyái marnak halálra egy rendkívül tehetséges kamaszt, aki majdan író szeretett volna lenni. Csupán az *Utak* mentes az erőszak, a halál központi szerepétől. Érvényes lenne ez *A város újrafelosztása* című elbeszélésre is, ha a főszereplő nem lett volna részese az 1956. október 25-ei Kossuth téri sortűznek, amelyben elveszítette a szüleit, s mellette esett el egy lány is, ő meg később börtönbe került. Meghal egy idős, talán hajléktalan asszony is, akit a kórházban látogat a főhős.

A művek világának elbeszélői nézőpontjából a háború, az erőszakos halál elítélendő, emberellenes cselekedet. De ezzel szemben nem a fegyverletétel a válasz. Nem Tolsztoj szemlélete jelenik meg, hanem az, hogy igenis szembe kell szállni a gonosszal. Az erdőben sétáló, magát költőnek nevező fiatalember megpróbálja helyes magatartásra rávenni a fiút. A *Búcsú* hőse biztos abban, hogy igaz ügyet szolgál, ám az elbeszélő semleges marad ez ügyben, s csupán sejteti, hogy a forradalmárság kezd hivatallá, foglalkozássá válni. Ágoston, a költő nem vállalja a további megaláztatást. Egyébként korán elárvult ő is, s egy jólelkű erdei ember nevelte fel. A professzor az esztétikai értéket, az igazít tanítja, míg végül akaratan kívül válik a giccsesen, kerti törpékkal feldíszített, fényárban úszó tavacska áldozatává (*Jó és rossz*). A Csontkovács egész életében a jót cselekszi, akárcsak Dardan Temeri, ám mindketten áldozattá válnak. A városnak a budai hegyekben élő szegényei, hajléktalanjai jelennek meg az utolsó elbeszélésben, s egy erdei sétán fedezi fel egyik hangadó személyiségük, a Csontika nevű lány a tanár urat, akit megkér, hogy tartson nekik előadást. Egyértelműen rájátszik a történet Jézusra: egy újabb hegyi beszéd hangzik el, utána kenyeret törnek, bort kortyolnak, majd odamennek a kilátóponthoz, ahol megtörténik

A város újrafelosztása: mindenki kap jelképesen egy darabkát a városból, a lány, aki később elárulja, hogy gyermeket vár, és boldog, természetesen a Parlamentet. Végezetül megtudjuk, hogy a tanár maga is hajléktalan, a külvárosban egy romos gépkocsi az otthona.

Az elbeszélések azt sugallják, hogy az embernek a szabadság, az igazság, a boldogság utáni ősi és kiirthatatlan vágyát ugyan bárki megfogalmazhatja, kifejezheti, ám a legnagyobb felelőssége és egyúttal lehetősége erre a költőnek, a művésznek, a tanárnak, a diáknak, a gyógyítónak van, s nekik éppen ezért, ha tényleg tehetségesek, szinte kötelességük, hogy ebben a szellemen éljenek és alkossanak. A képesség és a lehetőség persze mindenkinél más és más. Ágoston és Temeri, a két elárvult gyermek esetében az volt az emberiségérdékű cselekedet, hogy értőn és szeretettel fölnevelték őket. A Csontkovács fölismert rendkívüli képességének birtokában ingyen gyógyította a hozzá fordulókat. Tőke Gábor elvállalta, hogy a hajléktalanokkal megosztja tudását, s ez a hegyi tisztáson a Mester jézusi feladatává formálódott át, a magával vitt kenyér és bor pedig az áldozást, az úrvacsorát idézi fel. S akik jelen vannak: 12 férfi és a nő.

Szembeötlő, hogy a legtöbb történetben fontos szerepe lehet a gyerekeknek, a kamasznak, diáknak, az ifjúnak. A gyerekeknek, akit jól kell nevelni, a kamasznak, a diáknak, a majdnem felnőttnek, akinek már világképe van, aki kérdez, s aki nem feltétlenül fogadja el a válaszokat. A jó nevelés egyszerre bonthatja ki az erkölcsi és a szakmai értékeket, s nem csupán a nagy tehetségekben, hanem az átlagemberben is. Az ideális család jelenik meg a *Csontkovács* kerettörténetében, a jó nevelő, pedagógus pedig több történetben is. Ugyanakkor kényszerekkel, tévedésekkel is találkozunk: az egyik kamasz rablóvezért játszik, a másik harcoló katona lesz. Az egyetemisták egy része a jót és a rosszat próbálja értelmezni és elválasztani egymástól, másoknál a játékos jó szándék fordul visszájára.

A történetek mindegyikében valami baj van a világ értelmesnek gondolt rendjével. Ami a legtöbb értéket, boldogságot jelentheti bárki számára, az sérül meg a legkönnyebben. Ilyen érték a szerelem, a család, a közösség, a tisztességgel végzett munka s az a természet, amelyből az ember kiemelkedett, de továbbra is része és csodálója. A Csontkovács példálul minden XX. századi gond, például Trianon és a világháborúk ellenére boldog ember lehetett, amíg rá nem támadtak. A jelenkorban a természetbe sem lehet igazán menekülni. A *Hallucináció* fiatalemberét oktanalán támadás éri, Dardan Temeri talán éppen a társadalomból vonulna ki maga is hegyi pásztornak, amikor megölik. A boldognak képzelte, máig archaikus életformák is felbomlóban vannak, s a globalizációban azok sem nyújthatnak védelmet. A legkülönösebb ebből a szempontból az *Utak*. Két amerikai, fiatal szerelmespár nyaranta fölkeres egy-egy egzotikus helyet, hogy az ottani szokások szerint házasságot kössön. Jártak már Afrikában, Grönlandon, s most éppen a dahaditák elzárt, hegyi falujába érkeznek meg. Csodálatos a táj, kedvesek az emberek, szeretettel fogadják őket, angolul tudó tanító is akad, de szándékukat nem értik meg, s érzékelhetően nem is hajlandók rá. Nyilván azért, mert a házasságkötést nem játéknak, hanem szent eseménynek tartják. S talán azért is, mert saját kulturális szokásaikat, hagyományait komolyan veszik. A leány elbizonytalanodik, másnap visszautaznak, s mint néhány mondatból megtudhatjuk, kapcsolatuk megszakad.

Az is jellemző az elbeszélésekre, hogy cselekményvezetésük éppen lényeges pontokon válik hiátusossá. Nyitva maradnak alapvető kérdések. Sokszor nem tudjuk meg, hogy miként történtek meg bizonyos dolgok, s azt sem, hogy miért. Nincs válasz arra, hogy a *Búcsú* főszereplőjét miért ütik le. Feltételezhetjük, hogy az ellentábor akar tőle megszabadulni, de azt is, hogy a kocsmában vívta ki valakinek az ellenszenvét. Ágostonról nem tudjuk meg, hogy a király miért vetette börtönbe, lassú halálra ítélve.

Nincs közvetlen magyarázat az *Utak* szerelmespárjának kudarcára. Csak sejthető, hogy miért halnak meg Temeri szülei, a tanára, később ő maga is. A józan értelem számára felfoghatatlan a Csontkovács megverése. Nem tudjuk meg a kötetzáró elbeszélésben, ki az az idős asszony, aki meghal a kórházban. Talán egy hajléktalan? A történetek lezáródnak, lekerékítetttségre törekszenek, mégis befejezetlenek, mert a szereplői, az elbeszélői értelmezések után is ott tolonganak a befogadóban a kérdések nemcsak a hiányokról, hanem az élet rendjéről és rendtelenségéről.

Az irodalmi alkotások értékét soha nem a terjedelmük határozza meg. Nézeteit a legteljesebb gondolati és esztétikai-poétikai szinten mégis a kötet leghosszabb, akár kisregénynek is nevezhető elbeszélésében sikerült Mócsi Ferencnek kifejeznie. A *Dardan Temeri* egy írói világkép nagy ívű kibontása. Az olvasó kezdetben legfeljebb sejtheti, hogy a cím nem földrajzi, hanem személynév. Egy hegyvidéki falu és környéke jelenik meg. Az első mondat pontos időmegjelölést ad, 1977 októberét, s azt is megtudjuk, hogy később jelentéktelennek bizonyuló két szereplő egy görög határ menti halászfaluban gyerekeskedett. Egy pásztor a Szárazkút szakadékában többhetes hullát talált. A helyszínelő rendőrtiszt 28 év körülinek véli a férfit, s az az érzése, hogy „nem közönséges gyilkosságról van szó”, de ezt a véleményét magában tartja. Azt csak az epilógus egyértelműsíti, de sokkal korábban elképzelhető, majd sejthető, hogy a címszereplő az áldozat. Idővel megtudjuk, hogy az adott ország kommunista berendezkedésű, még később leíródik: a szkipetárok földje ez, amelynek történetével is megismerteti vendégeit a jeles albán író. Végül a vezér, Enver Hodzsa neve is többször szerepel.

A halálesetről tudósító nyitófejezet után egy nyugat-európai, négytagú íródelegáció napjainak története következik, s ennek sokáig semmi észlelhető köze nincsen a halálesethez, míg végül megtudjuk, hogy éppen a vendégeskedéssel töltött néhány nap vezet el a halálhoz. A helyszín, politikai környe-

[Szemle]

zet késleltetett megnevezésének az a funkciója, hogy elterelje a befogadói figyelmet. Részben a miénkét, olvasókét, részben pedig a négy íróét. Hiszen ők voltaképpen csupa szépet és jót tapasztalnak. Szép a táj, kiváló az ellátásuk, házigazdájuk pedig eleinte az a Visar Alibali, akiről idővel kiderül, hogy a kulturális élet igen magas rangú vezetője lehet. S ő is rokonszenves értelmiségiként viselkedik mindvégig. Őt váltja fel néhány nap után Dardan Temeri, egy 28 év körüli, hosszú hajú fiatalember, akiről az olvasó csak a 7. fejezetben, a vendégek pedig csak utólag tudják meg, hogy Alibali az ő nagybátyja és mostohaapja. (Az pedig valószínű, hogy az ottani Rajkpernek lettek áldozatai a még babakorú gyermek szülei. Dardan életkora éppen erre utal.) A vendégek tehát, bármit is hallottak korábban a kommunista Albániáról, annak legszebb arcát tapasztalhatják meg. Ráadásul van köztük olyan is, a spanyol költő, akihez közel áll az eurokommunizmus, s akire az epilógusban olvasható levele szerint, társaival egyetemben mély benyomást tett az a csodálatos este, amelyen Alibali lakásán találkozhattak a „klasszikus műveltségű, franciás szellemességű, a világpolitikában elképesztően tájékozott” Enver Hodzsával. (Az államfő és pártvezér ifjúkorában éveket töltött francia egyetemen.)

A kisregény sajátossága, hogy többféle elbeszélői nézőpont érvényesül benne. Egy-mással szinte egyenrangú a szerzői elbeszélő és az egyik vendég, Suzanne van der Laan holland költőné naplója, amelyet esténként irogat barátjánőjéhez fordulva, aki képzőművész. A napló a 2., a 4–5–6. és a 8. fejezetben főszereplő, ám itt is jelen vannak annak a szerzői elbeszélőnek a közlései, aki mintha maga is ott volna a delegáció életében, s Suzanne gondolataiban is. A naplófeljegyzésekben a költőné természetesen nemcsak leírja, hanem kommentálja is a történeteket, jellemzi a szereplőket, vagyis a három íróárs, Temeri, Alibali az ő nézőpontjából mutatkozik meg. Ez ugyanakkor azt jelenti, hogy minősíti is őket. Már kezdetben feljegyzí például, hogy

a skót irodalomtörténész, David McFlynn számára ellenszenves fickó Temeri, s ennek bizony később jelentősége lesz. A spanyol óvni próbálja Temerit a bajtól. A harmadik férfi, Bernard Pommier francia regényíró jóakarátú, de csöndes ember. Csak akkor emeli föl a szavát, amikor kifejti, hogy az írónak, ha reménytelennek látja a világot, akkor azt „a világ pofájába kell vágni!”. A szerzői és a naplóírói nézőpont mellett a zárófejezet levélváltása két újabbat jelenít meg. A spanyol költő levelet írt Alibalinak, amelyre választ kap. Mindegyik rendkívül udvarias, diplomatikus, a látogatást a spanyol a maga és a társai nevében is elismeréssel nyugtázza, s meghívja Alibalit egy konferenciára, Temerit pedig egy másikra. Alibali válaszlevelében írja meg, hogy Temerit „Tragikus baleset érte. Szakadékba zuhant.” Pontosabban: ezt a levelet kiigazította a felesége, mondván: nem kell az, hogy „úgy beszél” a „szakadékba zuhant” kifejezés elé. A nyitó és a zárófejezet így kapcsolódik végérvényesen össze.

De hát kicsoda voltaképpen Temeri?

A fiatalember, bár a vendégek tudtak angolul, mindegyikkel az anyanyelvén beszélgetett, tehát ideális kísérő. A bácsikája úgy mutatja be, hogy költő, mire ő hozzáteszi, hogy inkább festő, még inkább zeneszerző. Ezt kérésre be is bizonyítja, a zongoránál előadja utólag improvizációnak nevezett művét, amelynek címe: „A szabadság természete”. A holland nő remekműnek tartja, s a többiek is elámulnak. Hamarosan kiderül, hogy nagyszerűen furulyázik, előadóművész, sőt látnok is. Hihetően felvázolja a skót kérésére, hogy milyen élet vár rá: hosszú, eredményes, nyugalmas, s ezt némi iróniával adja elő. A visszakérdezésre saját magáról annyit mond, hogy az ő élete „amennyire rövid, annyira tisztességes”. Temeri tehát zseninek bizonyul, ugyanakkor különként viselkedik. A skótnak ellenszenves, a másik két férfi a művészlétnek tudja ezt be, a költőné pedig szerelmes lesz belé. Alibali persze szenved a szabálytalan embertől, aki a társadalmi rendre nézve vesélyt jelent. Már pusztán az is, hogy Te-

meri kijelenti: „én mindig őszinte vagyok”. A 8. fejezetben egy erdőszelei kocsmában a kieleződő vitában ilyen közlései vannak: „Az számít, hogyan élünk!” „A lényeg a szabadság...” „Önök, tollforgató hölgyek és urak, felelni fognak az idők végezetén!” A skót újabb és újabb kérdéseire, amelyeket a többiek hiába próbálnak elhárítani, azzal fejeznék be, hogy „amint az orvos életpárti, az írónak is úgy kell élet- és jövőpártinak lennie!”. A megsértődött skót azonban nem tágít, s felteszi a mindent eldöntő kérdést: szabad országban él-e Temeri? A néma csendben, számos tanú előtt ez a válasz: „Ön, David McFlynn, igazán bátor férfiú, s egyben nemes lélek! – mondja, majd egyik pillanatról a másikra megsápad, s úgy folytatja: – A hazám nem szabad ország, s ezt Ön pontosan tudja...” A már régóta gyötrődő tolmács csak az első mondatot fordította, így Dardan angolul ismétli meg, amit eredetileg anyanyelvén mondott. A néma csendben egyedül távozik a hegyi kocsmából, amely felnevelkedésének környékén volt. A grófi kastélyban állami gondozott gyerekek intézetét rendezték be, s ide került ő is, itt talált rá az a rendkívüli tanár, aki kibontakoztatta tehetségét.

Már a korábbiakban is több jele volt Temeri különös viselkedésének, azaz őszinteségének. Vele a kisregény minden szereplője kapcsolatba kerül, s ez csupán három esetben nevezhető harmonikusnak. Az első kettő a diákkorba vezet vissza: Hisarihoz, a tanárjához és a hegyen élő faszobrászhoz, aki megörökítette a tanárt is. A harmadik kapcsolat a kocsmában születik meg. Az egyik hegyi pásztor lányunokája is ott van, s Dardan furulyaszava után csodálatosan táncolnak egymással. A férfi két nap után őt keresve tér vissza a kocsmába, majd megtudva tartózkodási helyüket, indul fel a hegyen. Alighanem soha nem ér egészen fel, mert a Száraz-kútnál megölik „a nép ellenségét”. A tolmácsnak nyilván jelentenie kell a történetet, Dardan eltűnését. A kocsmáros rettegve nézi a visszatért Dardant, s nem is ő mondja meg a lány lakóhelyét, hanem egy számunkra ismeretlen

alak. Sajátos eset a holland költő. Kölcsonosnak nevezhető a rokonszenv, egyszer szeretkeznek is. Amikor a spanyol arra kéri őt, hogy bár ő maga már megtette ezt, beszéljen ő is az albánnal: vigyázzon magára, mert baja lesz elementáris szabadságvágyából, a nő értetlenkedik, mintha semmit se vett volna észre. Dardan azt beszélte a szobrásznak, hogy a nő „megkérte a kezét”, vizet a lány után indult, akivel talán egyetlen szót sem váltott. A költő pedig azt írta naplójában a barátnőjének, hogy elképzelhetőnek tartja, hogy a skótot majd odahaza neki is be tudja mutatni. Azt a skótot, aki spanyol kollégájának később azt mondta telefonon, hogy sajnálja, ami történt, ám az ifjú átlépett egy határt, s erre reagálni kellett. Valóban nem tudta, hogy éppen ő lépett át egy szigorú határt a kérdésével?

Mócsi Ferenc különböző álláspontokat szembesít az író-, tágabban az értelmiségi szerepről. Érzékelhetően különbséget tesz a diktatúrák és a demokratikus országok között. 1977 Albániáját ebben a történetben totális diktatúrának csupán Dardan Temeri látja. Alibali természetesen a diktatúra egyik vezető tisztségviselője, aki egy mellékes megjegyzés szerint íróféle is. Culaj, az idősebb, vallásos muzulmán író valamiért a hatalom védettségében él, feltehetően színvonalas történelmi tárgyú regényeiért. (Érdemes megemlíteni, hogy a szocialista országokkal is szembehelyezkedő Albánia 1967-ben ateista államnak nyilvánította önmagát.) Culaj elismeri az ország fejlődését, s úgy tartja, hogy az írónak gyógyító orvosnak kell lennie. Szavait felidézve Suzanne azt jegyzi fel kurzíváltan a naplójában, hogy „itt minden mondatnak, minden szónak következményei vannak”. Temeri azért említi az Utolsó Ítélet törvényszékét, mert felismeri, hogy az egyenlőség, a szabadság jelszavait az eszméktől függetlenül emlegetik sokan mind a szabad, mind a rab országokban. Elítéli tehát azokat, akik a közösségeikért nem tesznek semmit, bár tehetnének, s azokat is, akik csupán általánosságban állnak ki a jogok mellett. Ő pontosan látja, hogy a diktatúrát

[Szemle]

megszépítve mutatják be a nyugati vendégeknek, hogy ez is egy Patyomkin-út, s azt is sejtheti, hogy ez jelentős mértékben megteveszti a vendégeket. S hogy ezt jól sejtí, arra a spanyol költő levele a bizonyíték. Mindez a legkonszolidáltabb Kádár-korban is folyamatosan előfordult. Európa nyugati fele úgy élt együtt a keletivel, hogy hol az egyik, hol mind a két szemét behunyta a szocialista világlend évtizedeiben, s bizony sok szempontból most is hajlamos az egyoldalúságra. A kisregény tehát nem csupán a diktatórikus múlttról szól, hanem a jelenről is. Egyrészt az Európa két fele közti történelmi gyökerű meg nem értésről, másrészt Nyugat és Kelet önmagában való kettéosztottságáról, harmadrészt általában a társadalom gondjairól és az értelmiség felelősségéről.

Magyarország az ötvenes években volt Albániával könnyen összehasonlítható helyzetben, 1977-ben már kevésbé. A nyugati vendégek útja, Alibali személyisége és viselkedése jobban illik a korabeli magyar viszonyokra, Alibali, benyomásaim szerint, mint-ha Aczél György alakmása volna, a nyugati

vendégeket nálunk is az eredményekkel próbálták szembesíteni, a legelismertebb írónak pedig nálunk is vigyázniuk kellett, még arra is, hogy mit mondanak beszélgetés közben. Minden mondatnak megvoltak és meg is maradtak a következményei. Nálunk azonban már nem ölték meg az ellenzékiet, inkább hallgatásra ítélték, külföldre tanácsolták őket. Dardan Temeri azonban nem csupán tehetséges fiatal író. Mondhatnánk azt is, hogy a zseni ígérete, költőként legalábbis. Képzeljük el József Attila lehetséges sorsát a Rákosi-korban. A hosszú hajú, elbűvölően muzsikáló, mindig igazat mondó, az emberi sorsot az idők végezetével szembeesítő ember, ha nem is annyira közvetlenül, mint a kötetzáró elbeszélés tanára, Krisztus mítoszát idézi fel: aki közösségéért az életét áldozza fel. Európa s az egész emberiség bajban van. De nem áldozatokra, újabb Megváltóra van szükségünk, hanem igaz, etikus személyiségekre, akik a jót jól cselekszik. Mócsi Ferenc írói világának ez a gondolati summája.

VASY GÉZA

VASY GÉZA (1942) irodalomtörténész, AZ ELTE Modern Irodalomtörténeti Tanszékének volt docense. Az Írószövetség korábbi elnöke Az 1945 utáni magyar irodalommal foglalkozik, különös tekintettel Illyés Gyula, Kormos István, Juhász Ferenc, Nagy László, Csoóri Sándor, valamint saját nemzedékársai munkásságára. Legutóbbi kötete: „Haza a magasban.” *Illyés Gyuláról* (2010).

Éden, Árkádia, Kánaán

Kiss Gy. Csaba: *Hol vagy, hazám? Kelet-Közép-Európa himnuszai*

Kiss Gy. Csaba – mi-ként munkája bevezetőjében olvassuk –

a legfontosabb nemzeti jelképek egyikének, a nemzeti himnusznak, pontosabban a kelet-közép-európai nemzetek, illetve nemzetállamok „nemzeti imádságainak” összehasonlító vizsgálatára vállalkozott. Témája megközelítésének módszerét tehát irodalom-

NAP KIADÓ,
2011

tudományi diszciplína:
a komparatiztika adta.

E bevezetőben arra is utal, hogy vizsgálódásának módszere eszme- és kultúrtörténeti nézőponttal is bővül, sőt ez utóbbi tudományág – a művelődéstörténet – prioritást kap, miután a nemzetet „kulturális jelenségnek” tekinti – osztva azon vélekedést, nézetet, mely szerint „a mo-

dern nemzet közösségének tagjait kulturális háló tartja össze”. A mű tárgyának kifejtésekor természetesen nem tudja mellőzni a téma némely közjogi, jogtörténeti vonatkozását sem.

Már a bevezetőben használt, a szövegben pedig gyakori „kulcsszökevény” megjelenő „modern nemzet” színtagma jelzi: vizsgálódásainak geopolitikai és kulturális színtere a XIX. századi Kelet-Közép-Európa, tágabb kontextusa pedig e térség nemzeti mozgalmainak (a cseh *narodní obrození*, a szlovák *národné obrodzenie*, a horvát *narodni preporod*, a szerb *nacionalni preporod*) alakulástörténete, amelyben kulcsszerep jutott a nemzeti nyelv, a nemzeti jelképek, nemzeti kulturális és tudományos intézmények (színház, kulturális és tudományos egyesületek, múzeumok) létrehozását szorgalmazó, mindennek érdekében aktívan cselekvő nemzeti értelmiségnek. Ellentmondásos korszakról van persze szó, amelyben a modern nemzetté válás folyamatának spektruma igen tág, s a színvonal minden árnyalata külön monográfiát érdemelne. Miként a szerző maga is konstatálja: a nemzetté válás és a nemzeti állam megteremtése pl. korántsem esik egybe minden nácionál, s a nemzeti egységet reprezentálni hivatott nyelvi standard, az egységes irodalmi nyelv megteremtése is más és más alapokon és feltételek mellett történt, arról nem is beszélve, hogy a nemzeti ébredés és a nemzeti nyelv ügyének zászlóvivői némely esetben a bilingvitas megtestesítői, sőt vérségileg nem is mindig tartoznak az adott nemzetalkotó etnikumhoz. Eklatáns példája ennek a horvát *narodni preporod*, másként illír mozgalom képviselőinek esete: Ljudevit Vukotinić-Farkaš például Ludovicus Farkasként anyakönyvezték, Bogoslav Šulek szlovák származású és anyanyelvű volt, Dimitrija Demeter húszéves koráig újböög nyelvén írt újböög irodalmi ambíciókkal, Petar Preradović németül, Ivan Mažuranić magyarul írott versekkel indult – ez utóbbi olasz nyelvismere is anyanyelvi szintű volt –, a horvát romantika legkiválóbb lírikusa, Stanko Vraz pedig szlovén irodalmi sikereit adta fel a

babérkoszorús horvát költői elismertségért. S ne feledkezzünk meg a fölöttébb bonyolult, eufémisztikusan fogalmazva ellentmondásos személyiségről, az „illír mozgalom”, a *narodni preporod* vezéralakjaként aposztrofált Ljudevit Gajról (alias Ludwig Gayról) sem, aki francia eredetű elnémetesedett család sarja volt, tizenhét évesen még németül publikált, majd – előbb a *kaj* dialektusra el-sajátítva – állt be a *što* dialektusra épülő modern horvát irodalmi nyelvi mozgalom képviselőinek sorába. Jellemző – miként erre a szerző is emlékeztet –, hogy a horvát himnusz, *A horvát hazá, azaz a Ljepa naša domovino* (Szép hazánk) szerzőjének, Antun Mihanovićnak anyanyelve is – noha nemzeti vers jelképét *što* nyelvjárásban írta – a *kaj* dialektus volt.

Más példák is kínálkoznak persze, a legfrappánsabb a szlovén France Prešerené, aki a szlovén nemzeti romantika klasszikusa, a szlovén himnuszok egyikének szerzője, viszont haláláig németül is verselt, német nyelvű opuszai ott szerepelnek műveinek minden reprezentatív kiadásában, az osztrák területen készült német (osztrák) irodalomtörténeti szintézisek pedig jelentős terjedelemben méltatják a németül verselő „krajnait”. Pendantként a kiváló cseh romantikus költő, Karel Hynek Mácha német nyelvű poézisére is emlékeztethetünk.

A nemzetté válás és a nemzeti identitás kérdésköre kapcsán arra is érdemes emlékeznünk, hogy például a szlovák vagy a horvát nemzeti (nyelvi) mozgalmak képviselői nemegyszer a *hungarus tudat* vállalói, hordozói is – lásd a szlovák Anton Bernolák és köre munkásságát –, a horvát írók s tágabban az értelmiség néhány pedig a *croatohungarus* tudat vállalója és kifejezője volt – Ljudevit Farkašra, a XIX. század második felében Mirko Bogovića, részben August Šenoara, Ksaver Šandor Gjalskira gondolunk elsősorban –, ami nyilvánvalóan a nyolc évszázados horvát-magyar perszonalunió állami és kulturális szimbiózisában gyökerezik. Ismét más oldalú közelítéssel nemzetállam és pánszlávizmus ideájával szembesülhetünk, majd meg a Nagyszerbia

[Szemle]

és Nagyhorvátország képzetével – valamennyi a térség mozgalmához kötődő jelenség, amely gyakorta volt egy-egy nemzetben belüli vagy nemzetek közötti vita tárgya, olykor konfliktus forrása. Aztán gondolhatunk az illírismus korától a XX. század végéig, sőt olykor napjainkig ívelő *szerbhorvát–horvátszerb* nyelvi szindrómára, illetve a sohasem létezett csehszlovák nyelv fikciójára, s az éppen aktuális problémára: a szlovák nyelvtörvényre...

Kiss Gy. Csaba ezen az ingoványos társadalmi-szellemi terepen és talajon elindulva követi nyomon a kelet-közép-európai államok – nemzetek – (Lengyelország, Csehország, Szlovákia, Magyarország, Szlovénia, Horvátország, Szerbia, Bosznia-Hercegovina, Montenegró, Makedonia, Bulgária, Románia, Albánia) nemzeti himnuszainak sorsát: megszületését, olykori változásait, módosulásait és módosításait. Tárgyválasztását az Európa-szerte és másutt is egyaránt prosperáló nemzetjelkép-kutatás eredményei is inspirálták. Dolgozatának szövegvilága, hivatkozásai és a csatolt, csaknem száznegyven tételt tartalmazó bibliográfia egyaránt tanúsítja: a kérdés hazai és nemzetközi szakirodalmát kimerítően ismeri, a himnuszszövegeket gondosan számba veszi, ezekkel kapcsolatos adatai, információi pontosak. Az értekezéshez függelékben csatolt himnuszszöveggyűjtemény – eredeti szövegekről és ezek translációiról van szó – fontos támpont, segédlet fejtegetései befogadásának szempontjából.

Tizenegy fejezetre tagolt értekezését a kelet-közép-európai nacionalizmus és nemzetépítés problémakörének taglalásával exponálja, hagyatkozva a nemzetközi nacionalizmuskutatás eredményeinek kettős tendenciájára, amely szerint a modern nemzet egyfelől „konstruált, elképzelt közösség”, másfelől „etnikai gyökerekre”, „történelmi előzményekre” támaszkodó társadalmi képződmény. A két dimenzió között nem célszerű értékbeli különbséget tenni – vallja szerzőnk –, hiszen Kelet-Közép-Európában a nemzetépítő törekvések mellett különös jelentősége volt „az etnikai eredet és nyelv”

kérdésének is. Okkal idézi Wilhelm von Humboldt „formuláját”, mely szerint „valójában a nyelv az igazi haza”. A régió nemzeti mozgalmainak története is arra figyelmeztet: az egységes nemzeti irodalmi nyelv már azoknál a nemzeteknél is létrejött, amelyek élettörténetében a nemzet közös hazája még hosszabb időn át ideál, illetve elérendő cél maradt.

E kérdéskört tárgyalva a kelet-közép-európai egyházak szerepéről sem feledkezik meg a modern nemzetté válás szlovák, szlovén, horvát, szerb stb. folyamatait bemutatóva. Kiemelten szól a régió nemzeti mozgalmait motiváló vallási sokféleségről: a szlovákok lakta Felső-Magyarországon az evangélikusság és a katolicizmus kettősségéről, a balkáni térség egy részében az ortodox és a katolikus egyház, valamint az iszlám szimbiózisáról, Romániában az ortodoxok és az unitusok, azaz görög katolikusok nem éppen felhőtlen egymásmellettiségről. Egyházak és nemzetépítés, illetve egyház és nemzeti törekvések tárgyalásakor viszont szívesen olvastunk volna – hosszabban is – a kárpátaljai és a felvidéki, értsd: kelet-szlovákiai görög katolikus ruszinság nemzetépítő ambícióiról, s ezzel kapcsolatosan a görög katolikus ruszinság kommunizmus alatti erőszakos pravoszlávósításának problémáiról. Ugyanis a ruszinság esetében is érvényes a dolgozatbeli megállapítás, mely szerint a kelet-közép-európai „nemzeti mozgalmak – beleértve a ruszinokét is – előharcosai (Vorkämpfer) között számos lelkipáztort, egyházi méltóságot is találhatunk”.

Az értekezést exponáló fejezetet az alábbi, kelet-közép-európai specifikumot felmutató konklúzióval zárja: „vallási-felekezeti tekintetben [...] tarkaság jellemezte ezt a területet”, s „mindezek következtében a nemzet- és hazatervek gyakran egymás rovására készültek”, a térségben élő „etnikai közösségek” „nagy dinasztikus birodalmak részeit képezték, így a modern nemzet törekvése számukra törvényszerűen a fennálló politikai keretek valaminő módosításával, tagadásával volt egyértelmű”.

A nacionalizmus, nemzetépítés, nemzetvétele sajátos kelet-közép-európai alakulástörténetét érintő „expozió” után a dolgozat írójának figyelme a nemzeti jelképek és mítoszok kérdéskörére irányul. Definiálásuk, jellemzésük, funkciójuk leírásakor a kiterjedt külföldi és az ennél szűkösebb hazai szakirodalom eredményeit összefoglalva és kamatoztatva meggyőző, egyetértéssel fogadandó megállapításokat tesz. Közelítése aspektusát ezúttal is a művelődéstörténet szabja meg – hangsúlyozva a nemzetnek kulturális közösségként történő értelmezését. E közösségeket „sajátos struktúráknak” tekinti, amelynek elemei a „jelek” és a „jelképek”, ezek kombinációja, továbbá elrendezésük, szerkezetük mindig egy-egy adott közösségre jellemző. Vélekedését a horvát Nikola Skledar s a lengyel Antonina Kłosowska vonatkozó munkáiból vett idézetekkel támasztja alá – ez utóbbi felfogását külön is kiemelve, mely szerint „minden nemzeti kultúra esetében sajátos „kulturális univerzumról” beszélhetünk.

A nemzetközösség szimbólumait ismeretve (vizuális, verbális, ikon jellegű jelképekről van szó), majd ezeknek a nemzeti kultúrák közötti szerepére utalva a nemzeti szimbólumok jogi szabályozásának kérdését is fölveti, hangsúlyozva „a jog által rögzített nemzeti-állami jelképek” és az adott „kulturális közösség szimbólumvilága” közötti különbséget. E kérdéskör tárgyalásának summázatakor ismét külföldi tudós: a szlovák történész Dušan Škvarna szavait idézi, aki a szimbólumoknak a nemzeti identitásban játszott integráló szerepére emlékeztet, mondván: azok „elfedték, sőt megszüntették az etnikumon belül a társadalmi, regionális és felekezeti különbségeket, és megszilárdították benne az összetartozás és egység érzését”.

Nem kisebb szerep jut(ott) a nemzeti identitás formálódásában a nemzeti mítoszoknak, saját terminológiája szerint „teremtő történeteknek”. Ezek romantikus hagyományja és a modern nemzet mitológiája között folytonosság van, s ez utóbbi „hajlamos eltörölni a mítosz és a történelem kö-

zötti különbséget”, s együttesen – s ezt már Anthony D. Smith *A nemzet eredete* című munkájára hivatkozva mondja a szerző – létrehozták az „aranykor mítoszáat”, amely a megújulásra ösztönöz. Korántsem véletlen tehát, hogy Kiss Gy. Csaba a kelet-közép-európai nemzeti mozgalmak, a nemzeti újjászületés (cseh: *národní obrození*, szlovák: *národné obrodenie*, horvát: *narodni preporod*) terminusát ezzel a fogalommal hozza összefüggésbe – lévén, hogy a régió mítoszaiban megjelenő nemzethalál toposz („alvó” nemzet, „tetszhalott” nemzet) ellenpontja az *obrození, obrodenie, preporod*, azaz az „újjászületés” volt.

Nem feledkezik meg a térség nemzeti küzdelmeinek idején született forradalmi mítoszokról sem, amelyek többsége, a nemzetvétele kulcsfontosságú szakaszában, a nagy nemzeti szabadságharcokhoz kötődik. A kelet-közép-európai példák az 1794-es Kósciuszko-szabadságharctól az 1804-es szerb felkelésen át az 1848-as bécsi, prágai avagy a magyar forradalom és szabadságharcig ívelő történelmi időkhöz kapcsolódnak. Legszébb „ábrázolását” alighanem a lengyel Dąbrowski-induló, a *Jeszcze Polska nie zginęła* jelenti.

Ezen a ponton el is érkeztünk a dolgozat tulajdonképpeni tárgyához. A művelődés- és részben esztétörténeti, illetve jelkép- és mítosztörténeti alapvetés és kitekintés után a nemzeti himnusz, pontosabban a kelet-közép-európai nemzeti himnuszok több oldalú definiálása, értelmezése, interpretációja alkotja a dolgozat további, tetemezebb részét.

Kiss Gy. Csaba munkájának alcíme alapján – *Kelet-Közép-Európa himnuszai* – az irodalomtörténész arra gondolhat: a téma további közelítése az európai himnuszok irodalom- és műfaj történeti kontextusában történik. A harmadik fejezet valójában a nemzeti himnusz definiálása a himnusz műfajának az ókortól a középkoron át az újkorig ívelő tömör alakulástörténetével exponálva a téma tárgyalását. A műfaj történeti kitekintést Kölcsey *Hymnusa* éppúgy indokolja, mint a lengyel Szűz Mária-him-

[Szemle]

nusz, a *Bogurodzica*, amely a „Jagelló-dinasztia idején az állami reprezentációban is” szerepet kapott, s vélhetően a lengyel seregek is énekelték a grünwaldi csata előtt. Azon viszont el lehet tűnődni: vajon a nemzeti himnusznak mint önálló nemzeti jelképnek a karakterét felvázolva elegendő-e az – egyébként kétségtelenül fontos és mértékadó – nagy enciklopédiák, kézikönyvek definícióira hagyatkozni (*Bolsaja Szovjetszkaja Enciklopedija*, *Francia Enciklopedía* – itt nem tudjuk eldönteni: vajon a felvilágosodás kori nagy enciklopédiára, avagy a *Larousse*-ra gondol a szerző – *Brockhaus*, az olasz *Grande dizionario della lingua italiana*, *Horvát Lexikon*). E hiányérzetet csak némileg kompenzálja a Voigt Vilmos, Bibó István, Csepeli György, Örkény Antal munkáira történő utalás, illetve azok eredményeinek recepciója. Hatékonyabban ellentételezi viszont a *Közösségi jelképrendszer – himnuszelőképek* című újabb fejezet, amely az egyes nemzeteknél keletkezett középkori vagy későbbi századokból származó, a nemzeti érzületet is kifejező, de lényegében vallásos szellemű és tartalmú, a nemzeti megújulás kora előtt gyakran a nemzeti himnusz funkcióját is betöltő énekek interpretációja (a XI. századi cseh *Hospodine pomiluj ny* = Uram irgalmazz, a lengyel *Bogurodzica* = Istenszülo a XIII., avagy a magyar *Boldogasszony anyánk* a XVIII. századból).

A nemzeti himnuszelőzményekként számon tartott vallásos énektípus mellett tüzetes képet kapunk a dolgozatban a kelet-közép-európai irodalmak hazafias típusú és tendenciájú, a világi költészetből való versanyagról, illetve azokról a költeményekről, amelyeket, a kanonizált nemzeti himnuszt megelőzően, már ekként használtak. Tárgyalásuk indokolt, többségüknek lelkesítő, buzdító szerepe volt a nemzetté válás korszakában. Tizenhárom nemzet hazafias vizsgált verseinek túlnyomó része a romantika jegyében íródott, szerzőik gyakran egy személyben voltak írók, politikusok, ideológusok, azaz: nemzeti elkötelezettségű értelmiségiek – többen egy-egy nemzeti irodalom

klasszikusai, mások neve viszont mára az irodalomtörténet adattárába került. Egy bizonyos: e himnuszok és versjelképek alkotói – a maguk idején – kivétel nélkül nemzeti kultúrájuk meghatározó személyiségei, képviselői voltak. A nemzetépítés tekintetében különösképp. Bár csak egy részük minősül nemzeti klasszikus költőnek, világirodalmi léptékkal mérhetőnek pedig még kevesebb, irodalomtörténeti szerepük áttekintése is indokolt. A róluk rajzolt irodalomhistóriai kép szűkös, olykor csak egy-két mondatra s főleg életrajzi, bibliográfiai adatokra korlátozódik, ami nyilván a terjedelmi korlátokkal magyarázható. Sokkal hangsúlyosabban jelenik meg viszont az a művelődési közeg, amelyhez munkásságuk kötődik, s amelyben tevékenységüket – költő mivoltuk mellett – tudós, politikus, országgyűlési képviselő, netán magas rangú hivatalnokként, vagy éppen államfőként kifejtették. Arról a történelmi, politikai, kulturális háttérről van szó, amely a modern nemzetté válás folyamatát is jelentette, pontosabban annak legfontosabb, meghatározó körülményeit. Sajátos kelet-közép-európai szövedék ez, amelynek érrendszerében sokszor a verőér szerepét jelentik a nyelvi törekvések és a nemzeti egységet szimbolizáló nemzeti jelképek. A dolgozat vonatkozó hivatkozásaiént említhetők – nyelvi szempontból – a hatkötetes, ma is impozáns lengyel nagyszótár 1807 és 1814 közötti megalkotása, a cseh Josef Dobrovský korszakos művei: a *Geschichte der böhmischen Sprache und Literatur* 1892-ből s az *Ausführliches Lehrgebäude der böhmischen Sprache* 1809-ből, Josef Jungmann és Kazinczy Ferenc sokban párhuzamos nyelvújítása, Ljudevit Gaj horvát-szláv helyesírása, az 1830-ban Budán kiadott *Kratka osnova horvatsko-slavenskog pravopisanja*, a szlovén Jernej Kopitarnak a felvilágosodás nyelv szemléletén alapuló szlovén rendszerező grammatikája – jellemző módon ez is német nyelven –, a *Grammatik der slavischen Sprache in Krain, Kärnten und Steiermark* 1809-ből, és persze Vuk Stefanović Karadžić szerb nyelvi reformja, amelynek foglatát

Pisjmenica serbskoga jezika, po govoru prostoga naroda napisana című, 1814-ben kiadott műve jelentette.

A nyelvi standard megteremtésének célja mellett hasonló fajsúlyú és jelentőségű ereszlet Kelet-Közép-Európa nemzeteinek kultúrájában s a nemzetté válás folyamatában a nemzeti himnuszok és rokon versjelképek összessége. E jelképek, közelebbről a himnuszok megszületése-megalkotása – konstataálja szerzőnk – a térségben két periódusban történt: 1820 és 1850 között, valamint a XIX. század utolsó harmadától a XX. század elejéig tartó évtizedekben. Ezek, az immár „klasszikusnak” mondható himnuszok (versjelképek) „bizonyos mértékig megrajzolják a nemzet formálódásának-terjedésének nyugatról délkeleti irányban bővülő hálózatát Csehországtól, Magyarországtól és Horvátországtól a megszületendő önálló Romániáig és Montenegróig”.

A nemzeti himnuszok kutatásának nemzetközi szakirodalmát valamelyest is ismerők tudják: az állami reprezentáció részét képező nemzeti jelképek, a himnuszok között jelentős formai, tartalmi, eszmei eltérés tapasztalható, amit hangulatiságban zenéjük is kifejez. A magyar himnusz ünnepélyes méltósága például alapvetően eltér a XIX. századi Simon és Davorin Jenko szerzőpáros alkotta szlovéntól, az utóbbi – már a címe is sejteti (*Előre dicsőség/szlávság zászlaja*) – harcias induló, amelyet szlovén *Marseillaise*-ként szokás emlegetni. Megint más effektusok jellemzik Antun Mihanović horvát himnuszát (*Ljepa naša domovino*), amely a jeles horvát szimbolista költő, A. G. Matoš szavai szerint a „rónákkal és hegyekkel”, „derűs égbolttal”, „sebes vizekkel” legelőkből gazdag hazát dicsőíti. Kiss Gy. Csaba részben e különbözőségek, részben a német Ulrich Ragozat kategorizálását elfogadva rendszerezi az általa kiválasztott kelet-közép-európai nemzeti versjelképeket, köztük a himnuszokat, mely szerint a textusok egy csoportja a dinasztikus vagy királyhymnuszok körébe (Alojzy Feliński: *Isten, ki Lengyelbont...*; Valsile Alecsandri: *Románia ébresztése*; Jovan Sundečić: *Kies Monteneg-*

rónk...; Jovan Đorđević: *Az igazság Istene*), a másik a forradalmi indulók sorába (Józef Wybicki: *Dąbrowski mazurka*; Samo Tomášik: *Hej, szlávok/szlovákok*; Ljudevit Gaj: *Nem veszett még el Horvátország*; Andrei Mureșanu: *Visszhang = Ébredj Románia*; Simon Jenko: *Előre dicsőség/szlávság zászlaja*; Nikola Atanaszov Zsivkov: *Zúg a Marica*; Vlado Maleski: *Ma Makedonia fölött kel a nap*), végül a harmadik a hazát mint ideális tájat dicsőítő dalok csoportjába utalható (Josef Kajetan Tyl: *Hol vagy hazám?*; Antun Mihanović: *Horvát haza*; Cvetan Radoszlavov: *Büszke Balkán-begység*). Meggyőző érveléssel különít el egy negyedik csoportot, azokat a verseket, amelyek vélelme szerint az előbbieket egyikehez sem illeszthetők. Ide – terminológiája szerint – az „emlékezet- és érdekközösséget dicsőítő” himnuszokat sorolja (Kölcsey Ferenc: *Hymnus*; Vörösmarty Mihály: *Szózat*; Nikola Petrović Njegos: *El, oda el...*; France Prešeren: *Pobárköszöntő*; Karol Kuzmány: *Üdv a nemes lelkűeknek*; Jan-ko Matúška: *Villámlik a Táttra fölött*). Kölcseynél és Vörösmartynál a hazaszeretet és a szabadságharc emléke, a montenegrói Njegosnál a közös szerb-montenegrói sorsé, Prešerennél a hazaszeretet és az egyetemes testvériség ideája, Kuzmány és Matúška versében az igazságé, szabadságé a besorolás meghatározója.

A himnuszszövegek e tipológiája szűkségszerűen ösztönözte a szerzőt az előzmények és párhuzamok keresésére, készítette a szövegek egybevetésére. Az „ősmintákat” az angol himnuszban, illetve a *Marseillaise*-ben jelöli meg, a párhuzamok kapcsán a kölcsönhatásokra utal, a kelet-közép-európai népek szomszédságára, olykor azok birodalmi kötődésére, a szlávság esetében a nyelvi rokonságra. A szláv népek körében – köztudottan – Samo Tomášik *Hej, szlávok* című indulója a nyelvi rokonság-közösség okán lehetett a prágai szláv kongresszus idején, 1848-ban a közös szláv versjelkép – életkora a titói időkig terjedt, a kommunista állam himnusza lett –; Jozef Wybicki *Dąbrowski mazurkája* (*Jeszcze Polska nie zginęła*) recepcióját pedig Ljudevit Gaj indította el *Nem*

[Szemle]

veszett még el Horvátország című dalának megírásával. Mint megtudjuk: a lengyel szerző versét, már 1830 táján, csatadalként, a magyarság is ismerte. Korábbi kutatások eredményeit tovább bővítve (Csapláros István, Zuzana Adamová, Rudolf Chmel tanulmányaira gondolunk) tanulságos sorokat olvasunk itt Vörösmarty *Szózatának*, illetve Petőfi versének, a *Nemzeti dalnak* cseh és szlovák recepciójáról.

Minden nemzeti himnusz hazafias versjelkép lévén, szövegeik analízisekor az elemző az adott vers hazaképével szembeül, ami mögött gyakran a nemzet, nemzeti identitás és haza eltérő voltának ellentmondásokkal teli problémája feszül. Karol Kuzmány *Üdv a nemes lelkeknek* című ódája jó választás volt Kiss Gy. Csaba részéről a „a több-rétegű haza- és nemzetfogalom” egykorú, sajátosan kelet-közép-európai jelenségének illusztrálására. A versben előforduló közösségfogalmak (emberiség, haza = vlast’) egyike, a haza a vers megírása idején, de még 1848-ban is, a történelmi közös országra, a Magyar Királyságra vonatkozik, kifejezve nemcsak a költő, hanem a korabeli szlovákság *hungarus patriotizmusát* és tudatát. A cseh himnusz szerzője, Josef Kajetan Tyl által feltett kérdésre: *Hol vagy, hazám?*, más-képpen fordítva: *Hol van a hazám?*, más és más válasz kívánkozott a horvátok, szlovének s a szlovákok, de lengyelek esetében is, ahol állam és nemzet fogalma nem mindig vagy csak részben esett egybe. Szlovénia Kraina néven osztrák tartomány, Horvátország, Dalmácia és Szlavónia államhatárai és a horvát etnikai-nyelvi közösség lakta tágabb régió (lásd: horvát Határörvidék = Vojna krajina) határai sem voltak azonosak, a szlovákság pedig a korabeli Felső-Magyarország északi megyéi mellett szörványokban élt a történelmi Magyarország különböző tájain. A ma Kelet-Szlovákiának nevezett térségben a ruszinsággal keverten. Lengyelország az 1795-ös harmadik felosztás után nem létezett Európa térképén. Csehország sem volt egységes – lévén, hogy a cseh tartományok külön-külön közjogi egységet jelentettek a Habsburg-birodalomban. A románok „áll-

misága” Moldvára és Havasalföldre korlátozódott. Ez az állapot olykor a legendák szférájába vesző ősállamokat vizionált (Magna Moravia a szlovákoknál, Jan Kollár Slaviája, a horvátok Illíriája). Mindezek valamilyen tükröződnek a himnuszokban is: az 1795-től földrajzilag meghatározhatatlan, de a jövőben újjászülethető Lengyelország Wybicki mazurkájában, a „Duna árjától” a „Tátra sziklás falái” húzóó szlovák haza a szlovák versjelképekben, s ha csak sejtés-szerűen is, a Habsburg birodalom keretében elképzelt Egyesült Szlovénia Prešerennél.

Az irodalmi műalkotás jelentésvilágának rétegzettségéből következik, hogy a haza képe mellett a himnuszokban a vallási és felekezeti identitás, a nyelv és az etnogenezis, az egyetemesség, majd meg a nemzeti önkép jegyeinek együttese is megjelenik: az Éden, az Árkádia, a Kánaánként felfogott haza, a haza mint a nemzeti lét tragikus kerete, a szabadság és a rabság állapota, az egység és a széthúzás motívuma stb. A dolgozat alkotójának mindez bőséges teret kínál a versvilág további dimenzióinak feltárására. Miután a történetírás az „újjászületés” korában a kelet-közép-európai régióban is tudománnyá vált, a nemzeti múlt a versjelképeknek is fontos tárgya lett, bennük – kivált a nemzeti himnuszokban – „sűrített nemzeti történelmi narratívumok” sorakoznak fel, „nemzeti hőstörténetek”. A horvát Mihainovicsnál a haza történelmi toposza a „régidicsőség hona”, Kölcsey a hun-magyar rokonság hagyományát idézi, narrációja pedig a honfoglalás felidézésével kezdődik, Vörösmartynál „a történelmi narrativa két pillére”, Árpád és Hunyadi, Nikola Petrović Njegoš Dušan cár országát emlegeti. A nemzeti múlt cselekvő hőseinek, a dicső ősöknek a kultusza sem hagyja érintetlenül a nemzeti himnuszokat, bennük a nemzeti panteon hőszai vonulnak fel, romantikus eszményítéssel többnyire: Kölcseynél Árpád és Mátyás, a lengyel Wybicki mazurkájában Stefan Czarniecki hetmán, a XVII. századi, svédek elleni háború hőse, az 1974-ben a cári sereget legyőző Tadeusz Kościuszko és az olaszországi lengyel légiók parancsnoka

Jan Henryk Dąbrowski tábornok, Mureșanunál első helyen egyenesen Traianus császár, majd Mihály vajda, Nagy István (Ștefan cel Mare) és Vitéz Mihály és persze a Korvinok is.

A hőroszok mellett megjelenik a himnuszok „földrajzi mitológiája” is, a nemzeti kultúrák „szakrális térképe” a „honfoglalás, államalapítás, diadalok, vereségek helyével, várakkal, szent városokkal, ősi politikai és vallási központokkal, politikai és kulturális hőroszok szülőhelyével”. Kiss Gy. Csaba, Kelet-Közép-Európa Sionjait, Olümposzait, Jordánjait és Nílusait – mint e térség szakrális elemeit – számba véve, „Kárpát szent bércétől” a Tátrán, a Felföldnek fordítható Horná zemen és Horniakyn, Kosovón, azaz Rigómezőn át eljut a „gorda stara Planinaig” (büszke Balkán-hegység), hogy aztán a „nemzeti folyók” fölött tartson szemlét, lévén, hogy a nemzeti himnuszokban ezek is a térbeli szimbolika alakzataivá lettek. A Duna és a Tisza éppúgy, mint a lengyelek Visztulája, a horvát Mihanović megénekelte Una s persze a Duna és a Száva is, s a bolgárok szent folyója, a Marica. Nem a véletlen műve, írók, költők tettek róla, hogy a Dunával mint nemzeti szimbólummal a magyar, a horvát, a román és a bolgár himnuszban egyaránt találkozunk, s még a szlovák történetész, L’ubomir Lipták is azt állapítja meg: a Duna a szlovák folklórban általánosabb földrajzi szimbólum, mint a Tátra, a folyótól messze eső szlovák vidékeken is énekelnek róla. Természetszerű Kiss Gy. Csaba Ady-asszociációja: e „szakrális földrajzot” bemutató-elemző fejezetét *A Duna vallomása* stróféival zárja. Kár, hogy elmulasztja az Ady-vers recepciója kapcsán megemlíteni a kelet-közép-európai irodalmakban a Duna újabb mitizálásának, sorsszimbólummá válásának tényét. Elég a horvát Krle a versparafrazisaira s *Zászlók* (Zastave) című regényének Duna-képzetére emlékeztetni.

Hogyan lesz egy versből és dalból nemzeti himnusz? – teszi fel a kérdést a szerző munkája végén. Az összegezés szándékával nyilván, de a különböző himnuszok

„sorsát” bemutató előző fejezetekben megfogalmazott konklúziók is erre készítenek. A kérdés felvetése fölöttébb indokolt, hisz köztudomású: e térség népeinél, önálló nemzetállam híján, több himnusz sokáig nem lehetett a hivatalos állami reprezentáció része. Válasza sommás: hosszabb folyamatról van szó – mondja –, amely „a vers és a dallam megszületésétől, nyilvánosságra kerülésétől a nemzeti közvélekedés által történő elfogadásán, bizonyos ’szakralizálásán’ át egészen a törvényi szabályozásig, az alkotmányig” terjed – megannyi közbülső állomással. A folyamat kezdetét a kultusz kialakulásában látja, amelyben színházaknak, zenekaroknak, kórusoknak, majd a sajtónak, sőt az iskolai tankönyveknek, végül egy-egy történelmi szituációnak jut szerep. A himnusz éneklése állami kultuszra a nemzetállam létrejötte után válik, ami a történelemben korántsem jelent mindig végleges állapotot. Mihanović horvát himnuszát például 1918 őszén (október 29-én) a horvát nemzetgyűlés (a sabor) hiába énekelte felállva – a Magyarországtól és az Osztrák–Magyar Monarchiától való elszakadást és a függetlenséget ünnepeelve. Sorsába jócskán beleszólt a politika, a jugoszláv egység idejének megvalósulása: előbb a Kraljevina Srba, Hrvata i Slovenaca (Szerb–Horvát–Szlovén Királyság), majd meg 1929. január 26-a után a Jugoszláv Királyságként ismert monarchikus diktatúra formájában. Úgy tűnik: a magyar állami himnusz az egyetlen a térségben, amely csorbíthatatlanul és megszakítás nélkül mindmáig az állami reprezentáció része. A Trianon utáni nemzetállamok nemzeti jelképeinek sorsa – kivált 1945 után – a politikai széljárás szerint alakult, s mivel a térségben a nemzeti identitás itt-ott még mindig „állandó mozgásban van, soha nem lehet a mindenkori helyzetet véglegesnek tekinteni”. Ez a megállapítás – remélhetően – ránk a jövőben sem vonatkozik majd.

Nyomon követte Kiss Gy. Csaba gondolatmenetét, tárgyával kapcsolatos okfejtését, meditációit, eredményeit és konklúzióit, megállapíthatjuk: a kelet-közép-európai nem-

[Szemle]

zeti himnuszok alakulástörténetéről jelentős tudományos eredménynek minősülő képet kapunk. Erős vonalakkal rajzolja meg a különböző versjelképek karakterét, egy-egy himnuszszöveg irodalom-, eszme- és művelődéstörténeti kontextusát, szerepüket a nemzeti identitás formálásában és a nemzeté válás folyamatában. A dolgozat Kelet-Közép-Európáról való ismereteinket, tudásunkat jelentősen gyarapítja, e kultúra – beleértve az irodalmat is – számos, eddig kevésbé vagy egyáltalán nem ismert vonására irányítja mind az irodalom-, mind a művelődéstörténész figyelmét. A himnuszok

zenéjének zenetörténeti és -esztétikai vonatkozásaira nem tér ki – miként a bevezetőben megjegyzi –, nem is volt szándéka, ami végső soron érthető, hiszen az ilyen vizsgálódás egy másik tudomány- és művészeti ágban való hosszas tájékozódást igényel.

Kiss Gy. Csaba munkája – eddigi, több évtizedes kelet-közép-európai munkássága után – újabb, számottevő eredmény, amely egyfelől a kelet-közép-európai kultúrák jobb megismerését, másfelől ezek kutatását s nem utolsósorban a társadalomtudományi felsőoktatást segíti.

LŐKÖS ISTVÁN

Lőkös István (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.

